

УДК 27-877.2

Андрій ЯРЕМЧУК

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІСИХАЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І У X – XVII СТ.

Дана стаття висвітлює роль та значення містичної, аскетичної течії східного християнства – ісихазму в українському православ'ї. Дається характеристика поєднанню ісихазму з духовним та суспільно-культурним українським світом. Аналізується вплив на спадщину православних діячів, які працювали і розвивали свої ідеї під впливом ісихазму, зокрема: Антоній Печерський, Іван Вишенський, Ісайя Копинський, Йов Княгинецький та ін.

Ключові слова: аскетизм, Афон, духовність, ісихазм, містика, обоження, православ'я, самозаглиблення, скит, чернецтво, фаворське світло, християнство.

Андрій ЯРЕМЧУК

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИСИХАЗМА В УКРАИНСКОМ ПРАВОСЛАВИИ В X – XVII СТ.

Данная статья освещает роль и значение мистического, аскетического течения восточного христианства – исихазма в украинском православии. Дается характеристика сочетанию исихазма с духовным и общественно-культурным украинским миром. Анализируется влияние на наследие православных деятелей, которые работали и развивали свои идеи под влиянием исихазма, в частности: Антоний Печерский, Иван Вышенский, Исайя Копинский, Иов Княгинецкий и др.

Ключевые слова: аскетизм, Афон, духовность, исихазм, мистика, обожение, православие, самоуглубление, скит, монашество, фаворский свет, христианство.

Andriy YAREMCHUK

THE ROLE AND IMPORTANCE HESYCHASM IN UKRAINIAN ORTHODOXY 10TH – 17TH

This article highlights the role and significance of mystical, ascetic flow Eastern Christianity – Hesychasm in Ukrainian Orthodoxy. Ocharakteryzovuyetsya Hesychasm combination of spiritual, social and cultural Ukrainian world. The influence of the Orthodox heritage activists, who have worked and developed their ideas influenced Hesychasm, including: Anthony Caves, John Vyshenskyi, Kopynsky Isaiah, Job Knyahynetskyu et al.

Keywords: asceticism, Athos, spirituality, hesychasm, mysticism, deification, Orthodoxy, samozahlyblennya, skit, religion, Tabor Light, Christianity.

Аналізуючи ісихазм, насамперед маємо відзначити його яскраво виражену практичну морально-релігійну спрямованість, яка відобразилася навіть у самій історії його походження. Як «релігійно-філософське вчення грецьких богословів Григорія Синаїта й Григорія Палами про індиві-

дуальне спасіння шляхом усамітнення, усвідомлення власних гріхів, молитов й єднання з Богом» [9, с.10] ісихазм набув цілісної теоретичної форми в середині XIV ст., а у 1351 р. був визнаний офіційною ідеологією православної церкви у Візантії. Тоді як практика самозаглибленої молитви розпочалася ще у III-IV ст. в Єгипті та розроблялася у IV-VII ст. синайськими та єгипетськими аскетами Макарієм Єгипетським, Іоанном Летвичником.

Отже, ісихазм – це духовна традиція священнонімотності, священної безмовності в аскетичній практиці візантійського чернецтва. В ісихазмі розкривається внутрішній, духовний досвід осягнення Бога, що спирається на давню традицію морально-релігійного подвижництва й започатковану в ній практику «розумного» роблення, в ньому осмислюється аскетика і містика як шлях до богопізнання та обоження людини. Дослідження та вивчення ісихазму в різні періоди історії привертала увагу вчених. Наприклад, Д. Стернон ще на початку 70-х років минулого століття нараховував понад двісті праць присвячених ісихазму лише західноєвропейськими мовами [11, с.231-232], не говорячи про українських та російських, філософів, істориків та теологів, таких як: О. Лосєва, В. Лоського, І. Мейєндорфа, І. Економцева, П. Мініна, Г. Острогорського, О. Пліхтяка, М. Стрельбицького, Л. Теліженко О. Марченка, Г. Зубаня, Ф. Успенського, С. Хоружого. О. Яцимирського.

В даній статті увагу зосереджено на вивченні ролі ісихазму в українському православ'ї та спадщині православних діячів, які працювали і розвивали свої ідеї під впливом ісихазму.

Основним центром, звідки ісихазм проникав на українські землі, був знаменитий Афон, де розташовувалися численні православні монастирі. Якщо говорити про ісихазм на українських землях, то він має цікаву і дещо складну історію. Православний аскетизм перейшов з Візантії на територію Київської Русі безпосередньо слідом за хрещенням Русі.

Мал. 1. Антоній Печерський

Першим, кого можна вважати причетним до лінії ісихастського подвижництва на теренах Русі, – це Антоній Печерський (мал.1) (близько 982 – 10 липня 1073 р.). Він був суворим аскетом, пристрасним молитвеником, непохитним у пості. Преподобний Антоній – засновник Києво-Печерського монастиря і будівничий Свято-Успенського собору. З його ім'ям пов'язують реорганізацію киево-руських монастирів на суворих засадах чернечих традицій Святої гори Афон. Однак, як зазначає професор С. Хоружий, на той час сам термін ісихазм на Русі здебільшого не вживався, говорили про подвиг, подвижництво, про усамітнення, про священну безмовність [10]. І лише

порівняно недавно, вже в XX столітті, українська наука перейшла на універсальну термінологію, і в нас стали говорити про ісихазм.

Також вплив на поширення ісихазму на українських землях мали і болгарські апологети. Великий внесок у розвиток та розповсюдження ісихазму зроблений одним з найближчих учнів Григорія Синаїта – Феодосієм Тирновським.

Тирновська школа (мал.2) святого Феодосія була прямою послідовницею Парройської школи Григорія Синаїта. Заснована на принципах ісихазму, за масштабом та різноманітністю охоплення книжкової та навчальної діяльності і нового літературного напрямку, вона перевершувала чернечі школи, що існували на Афоні [3, с.104-105].

Послідовником святого Феодосія є Євтимій Тирновський, з іменем якого пов'язують розквіт болгарської духовної літератури та посилення впливу ісихазму на слов'янські країни, зокрема на Україну. Так, наприкінці XIV ст., після завоювання турками Балкан, почалася масова еміграція болгарських інтелектуалів до сусідніх православних країн, у тому числі й в Україну. Це були здебільшого богослови, саме послідовники тирновського патріарха Євтимія (1375 – 1400 рр.), відомого реформатора слов'янської писемності, прихильника вчення ісихазму. Найвідомішими з них були київські митрополити – Киприян Цамблак (мал.3) (бл. 1330 – 16 вересня 1406 р.) та Григорій Цамблак (бл. 1364 – 1419 рр., за ін. дан. – 1420 р., іноді вказують після 1450 р.). Вони привезли з собою чимало книг богословського та філософського характеру, в тому числі ісихастського змісту. Крім цього, у своїй повчальній та проповідницькій творчості вони самі розробляли ісихастську тематику. Так, ісихастською ідеологією пронизаний, наприклад, твір Кипріяна «Житіє митрополита Петра», присвячений київському митрополитові Петрові Ратенському, вихідцеві з Галицько-Волинського князівства [7, с.123-138]. До ісихастських можна віднести і деякі твори Григорія Цамблака, зокрема, його «Слово на божественное преображеніє», в якому розглядається проблема фаворського світла.

Мал. 3. Митрополит Кіпріан

Мал. 2. Церква у Велико Тирнові

Зрозуміло, що дана містично-аскетична ідеологія не могла не вплинути на формування в Україні

відповідного світогляду, особливо у середовищі тодішнього духовенства. Як зауважує відомий науковець І. В Паславський, аж до середини XV ст. ісихазм служив основним ідейним субстратом української духовності – філософії, літератури, монастирської ідеології [6, с.55-56].

Досліджуючи дану тему, потрібно відзначити, що роль ісихазму була особливо відчутною в релігійно-духовному світі України XVI – XVII ст. Необхідно зауважити, що в цей період на українських землях функціонувала ціла течія, прихильники якої орієнтувалися на культурну спадщину греко-візантійського світу й перебували під значним впливом ісихазму. Також хотілося б звернути увагу на той факт, що у поширенні ісихазму на українських теренах значну роль відіграв Афон, який був центром православ'я, основою монашого життя. Вдихнути афонського повітря і зарядитися тією енергією було метою кожного монаха.

Філософію ісихазму сповідували такі відомі представники української релігійно-філософської думки того часу, як Іван Вишенський, Ісайя Копинський, Йов Княгинецький, Віталій з Дубна [6, с. 57].

Іван Вишенський (мал. 4) (між 1545-50 рр., – після 1620 р.) жив і творив більшу частину свого життя в монастирі на Афоні, де завжди була сильною містична традиція. За І. Вишенським, метою життя є індивідуальне спасіння, безсмертя, єднання з Богом. Шляхом досягнення такої мети є процес релігійного оновлення християнина, духовне піднесення людини до Бога, а головним засобом тут виступає духовна активність, тобто моральне самовдосконалення. Саме тому найвищий життєвий ідеал філософ вбачає лише у повному самозреченні, відчуженні від світу, а найвище благо ототожнює з Богом, який сам є абсолютна Досконалість і найвища Істина. «Істина же, – твердить за неоплатоніками І. Вишенський, – суцят і незмінна, незрушно пробуває і творить усім себе явною, що вона не тимчасова, а пробуває вічно, що вона створена і збудована не від низинних, які повзають по землі, швидкоминучих смислів, а від вишньої присутньої сили Троїчного Божества». Отже, істина – не просто вічна, вона – співвічна Богові; бо найвища істина – Бог, а Бог – найвища істина. Тому істина, наголошує він, піддається осягненню лише тому, хто «любить Бога і бажає вічного життя» [1, с.108]. Але полюбити Бога і добитися вічного життя неможливо в мирській суєті, бо істина розкривається не в дії, а в пізнанні. А пізнання, на думку неоплатоніка І. Вишенського, є не що інше, як «чисте споглядання», стан особливого «містичного екстазу» [1, с.32-33].

Мал. 4. Іван Вишенський

Ісайя Копинський (р.н. невід. – 5 жовтня 1640 р.) відомий не лише як філософ, а й як релігійний письменник консервативного спрямування. Його авторитетами виступали східні отці церкви, сам же він намагався

відстоювати погляди, близькі до ісихазму. Твір І. Копинського «Алфавит духовный в ползу іноком и мірским богоугодне жити хотящим написанный» понад півстоліття поширювався лише в рукописах і тільки в 1710 р. вперше був виданий у Лаврській друкарні. Протягом XVIII – XIX ст. видавався в Україні й Росії близько 20 разів. У творі викладено світоглядні ідеї Копинського, що ґрунтуються на вченні ісихастів. Наголошується на необхідності пізнання Бога і з'єднання з ним через пізнання себе. Копинський показує стани, які має пройти людина на цьому шляху: моральне вдосконалення, праця, зречення і обмеження законів тілесної природи, очищення і просвітлення розуму, самозаглиблення. Викладаючи теорію умного деяння, автор високо оцінює розум людини, даний Богом, бо він є «начало и вина всему благому» [8].

Йов Княгиницький (мал. 5) (Йов Манявський, світське ім'я – Іван; нар. бл. 1550 р. – 30 грудня 1621 р.). Відомостей про його життя збереглося дуже мало. В молоді роки двічі відвідав Афон. Довгий час жив у одному з Афонських монастирів, прийняв постриг під іменем Ізикіїла. Його життя просякнuto філософією аскетизму. Він був особистим приятелем І. Вишенського і, подібно до нього, віддавав перевагу аскетичному способу життя. Біограф Йова Княгиницького Ігнатій з Любарова свідчить, що під час зустрічі І. Вишенського з Й. Княгиницьким в Угорницькому монастирі вони обидва вели розмови на тему «жесточайшого безмолвнаго жития», тобто ісихії, після чого Йов покинув «общежительную обитель» в Угорниках і подався в гори біля Маняви, прирікши себе на затворництво. Вплив І. Вишенського на Й. Княгиницького мав, очевидно, вирішальне значення, бо колишній випускник Острозької академії відрікся від громадського життя, волів піти радше на «самоочищення в пустелю», ніж зайнятися реальними земними ділами.

Мал. 5. Йов Княгиницький

Мал. 6. Скит Манявський

У 1606 р. Йов Княгиницький заснував аскетичний чоловічий монастир східного обряду Скит Манявський (мал. 6), який вважали українським Афоном. Скит став визначним осередком духовності, культури й мистецтва України [2, с.246].

Про Йова Княгиницького пізніше напише Іван Франко: Іов був, без сумніву, чоловік великого і чистого характеру, незламної енергії і трудолюбія, чоловік, яких може найбільше

ше потребує кожний час і кожний народ. Переїнявши на Афоні тамтешніми ідеалами, він один з небагатьох афонітів вернув на Русь і старався приложити ті ідеали до нашого життя, реформуючи монастирі в Уневі, Дерманті, Угорниках і в Києво-Печерській лаврі в дусі непорочного життя і аскетизму, закладаючи в кінці знаменитий Скит Манявський [5].

Отже, роблячи висновок, потрібно відзначити, що ісихазм мав значний вплив в українському православному світі. Даний містичний напрям православ'я охарактеризовував культуру способу філософствування, спрямованого не тільки на пізнання світу, а на самого себе і богопізнання. Варто також відзначити, що потрапляючи в культурний простір України, вчення ісихазму позитивно впливали на розвиток духовно-релігійного світу, тобто візантійський та східнослов'янський ісихазм залишив у спадок глибоке пізнання зв'язку людини і Бога, що є важливим для поступу української духовності, зокрема теології, на сучасному етапі розвитку.

Джерела та література: 1. Вишенський І. Твори. Пер. з книжної укр. мови Валерія Шевчука. – К.: 1986. – 247 с. 2. Зоря галицкая яко Альбум на год 1860. – Львов, 1860. – С. 246. 3. Игумен Петр. Преподобный Григорий Синаит и его духовные преемники. – М., 1999. – 188 с. 4. Курас І.Ф. Провідники духовності в Україні [Текст]: довідник: / http://pidruchniki.com.ua/kulturologiya/providniki_duhovnosti_v_ukrayini_-_kuras_if 5. Нарис історії Манявського Хресто-Воздвиженського монастиря / <http://www.pravoslavia.if.ua/content/view/6/33/> 6. Паславський І.В. До питання про роль візантійського ісихазму в розвитку духовної культури східнослов'янських народів // З історії міжслов'янських зв'язків (Зб. наук. праць). – К., 1983. – С. 54–67. 7. Прохоров Г.М. Повесть о Митяе. Русь и Византия в эпоху Куликовской битвы. – Ленинград, 1974. – 238 с. 8. Українці в світі. Персоналії. Ісайя Копинський: / <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a28c4bf519ae26fd/> 9. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3 кн. Кн. 2. Середина XV – кінець XVI століття. – К.: Либідь, 1994. – 256 с. 10. Хоружий С.С. Исихазм сегодня: / <http://decalog.livejournal.com/220461.html> 11. Stiernon D. Bulletin sur le palamisme // Revue des études byzantines. 1972. – Т. 30. – Р. 231–341.